

QORAQALPOG'ISTONNING SHIMOLIY HUDUDLARIDA O'ZBEK TILINI BILINGIVIZM SHAROITIDA O'QITISHNING BA'ZI MUAMMOLARI

Buranova Sh M

*Nukus DPI, O'zbek tili kafedrası pedagogika fanlari
nomzodi dotsent*

Kurbanbayev O.H.

Nukus DPI, O'zbek tili kafedrası o'qituvchisi

Tayanch soʻzlar: nutqiy, imloviy, kompetensiya, bilingivizm, unli va undosh tovushlar singormanizm, qiyosiy tahlil, fonetik qonuniyat, metodik asos, tamoyil, zamonaviy tendensiya, til meyorlari.

Ключевые слова: речь, орфография, компетентность, двуязычие, гласные и согласные, сингорманизм, сопоставительный анализ, фонетическая закономерность, методологическая основа, принцип, современная тенденция, языковые нормы.

Key words: speech, orthography, competence, bilingualism, vowels and consonants, singormanism, comparative analysis, phonetic regularity, methodological basis, principle, modern trend, language norms.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada o'zbek tili ta'limi jarayonida Qoraqalpog'istonning shimoliy hududlarida bilingivizm sharoitida o'zbek tili ta'limini tashkil etishning ba'zi muammolari, o'qituvchi va o'quvchilar faoliyatida yo'l qo'yiladigan nutqiy xatolar, ayrim qiyinchiliklar hamda ularni bartaraf qilish bo'yicha tavsiyalar, mavjud xatoliklarni ustida ishlashning metodik asoslari haqida ma'lumot keltiriladi. Mavjud holatning tahliliy xulosalari haqida fikr mulohazalar beriladi va misollar asosida izoxlanadi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье в процессе обучения узбекскому языку рассматриваются некоторые проблемы организации обучения узбекскому языку в условиях двуязычия в северных регионах Каракалпакстана, речевые ошибки, допускаемые преподавателями и учащимися, некоторые трудности и рекомендации по их устранению, информация о методических основах работы над имеющимися ошибками. Аналитические выводы сложившейся ситуации комментируются и поясняются на примерах.

SUMMARY:

In this article, in the process of Uzbek language education, some problems of organizing Uzbek language education in the conditions of bilinguism in the northern regions of Karakalpakstan, speech mistakes made by teachers and students, some difficulties and recommendations for their elimination, information about the methodical bases of working on existing errors is given.

Analytical conclusions of the current situation are commented and explained on the basis of examples.

Bugungi kunda bilingvizm globallashuv, migratsiya va axborotlarning jadal almashinuvi, antropologizmga bag'ishlangan ilmiy tadqiqotlar hamda jamoatchilik munozarasi mavzusi bo'lib, bu masala iqtisodiy-siyosiy, ijtimoiy va ta'lim myammolapi oldida dolzarb ahamiyat kasb etadi. Ikki tillilik bilingvizm deyarli barcha mamlakatlarda, aholining barcha yosh qatlamida mavjud. Ikki tillilik muhiti barcha mamlakatlarda ham insoniyat yaralganidan beri mavjud bo'lgan fenomendir.

Bilingvizmning keng tarqalishiga eng muhim sabab ta'lim va madaniyat bilan birgalikda aholining yashash sharoiti joylashish, turmush tarzi, urf-odatlar sababdir. Turli millat vakillari o'rtasidagi oilaviy munosabatlar tillarni o'qitish va boshqa holatlar til aloqasining rivojiga olib keladi. Bu fenomen boshqalariga qaraganda ko'proq uchpaydi, shuning uchun, tabiiyki, dunyo miqyosida so'nggi yillarda tilshunoslik yo'nalishlari bilingvizm doirasidagi tadqiqotlarga ko'proq e'tibor qaratmoqda. Shu bilan bog'liq ravishda bilingvizm til o'rgatishni tadqiq etish ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF 4947-son "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi, 2019 yil 21 oktyabrdagi PF-5850-con "O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi, 2020 yil 20 oktyabrdagi PF-6084-son "Mamlakatimizda o'zbek tilini yanada pivojlantirish va til ciyocatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi, 2020 yil 29 oktyabrdagi PF-6097-con "Ilm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tadiqlash to'g'risida"gi Farmonlari; 2019 yil 4 oktyabrdagi PQ-4479-con "O'zbekiston Respublikasining "Davlat tili haqida"gi qonuni qabul qilinganligining o'ttiz yilligini keng nishonlash to'g'risida"gi, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 12 dekabrdagi 984-con "Davlat tilini rivojlantirish departamenti to'g'risidagi Nizomni tasdiqlash haqida"gi qarorlari hamda boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarning ijrosini ta'minlashda mazkur maqolamiz qaysidir ma'noda ilmiy ahamiyatga egadir.

Mamlakatimizda ham qadimdan tupli millat vakillarining hamjihatlikda yashab kelganliklari natijasida bilingvizm hodicaci yuzaga kelgan. Qoraqalpog'iston Respublikasining juda ko'p tumanlari (Shomanay, Chimboy, Xo'jayli, Taxyotosh, Beruniy, To'rtko'l, Nukus shahri) ikki tillilik va hatto uch tillilik sharoitida yashaydi. Albatta bunday holatga salbiy omil sifatida emas, balki ijobiy omil sifatida qaralmog'i lozim. Chunki o'zbeklar bilan yonmayon yashayotgan turkiy millat vakili ularning ta'sirida o'zbek tilini tezroq va

X> Q O‘zbekcha:: xalta, xato, xom, xotin, xum. Qoraqalpoqcha: qalta, qate, gam, qato‘n, qum.

Albatta, o‘zbek tilini puxta o‘zlashtirish inson kamolotini ta‘minlash bilan birga boshqa fan sohalari o‘zlashtirishda asosiy vositadir. Chunki har tomonlama bilim olish uchun o‘quvchi to‘g‘ri o‘qishi, savodli yozishi., nutq madaniyati malakalarini to‘liq egallashi lozim. Fikrni mazmunli, aniq va xatosiz ifodalash ta‘lim oldiga qo‘yilgan asosiy vazifadir. Ayniqsa bu talab xalqning madaniy saviyasi yuqori pog‘onaga ko‘tarilgan bugungi kunda alohida ahamiyat kasb etadi. O‘zbek tili dasturida adabiy til me‘yorlarini egallashga katta e’tibor qaratilgan bo‘lsa-da, o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqlaridagi xatolarini tuzatish uchun o‘qituvchi bevosita dars jarayonida o‘ziga xos ijodiy uslubni kashfetmog‘i lozim. O‘qituvchi o‘quvchilar og‘zaki va yozma nutqidagi xatolarni bartaraf qilishda o‘z oldiga quyidagi maqsadlarni qo‘ymog‘i lozim. Birinchidan, o‘quvchilar og‘zaki va yozma nutqida uchraydigan xatolar va ularning sababini aniqlash, ikkinchidan, bu xatolarni tuzatishning samarali metodlarni ishlab chiqish.

Bu vazifani amalga oshirishda quyidagi ishlarga e’tibor qaratish o‘rinli bo‘ladi.

1. O‘qituvchi mahalliy shevalarning asosiy fonetik, leksik, grammatik xususiyatlaridan xabardor bo‘lishi.

2. O‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqlar ko‘p uchraydigan xatolarni aniqlash va ularni bir tartibga solish, ularning umumiy qonuniyatlarini ochish uchun tahlil qilish.

3. O‘quvchilar nutqidagi xatolarning sabablarini aniqlash maqsadida maxsus yozma ishlar (diktant, bayon, insho va boshqalar) o‘tkaziladi.

4. O‘quvchilar nutqidagi xatolarni aniqlash va bartaraf etish maqsadida maxsus muammoli darslar tashkil etish

5. Savodxonlikni oshirish va nutq madaniyati ko‘nikmalarini shakllantirish maqsadida turli texnik vositalardan unumli foydalanish.

6. Xatolarni bartaraf etish maqsadida ayrim o‘quvchilar bilan qo‘shimcha individual darslar o‘tish. (2)

Hech kimga sir emas, o‘quvchilarning yuqori o‘quv yurtlariga test asosida qabul qilinishi ular bilimini keng qamrovda tekshirish imkonini beradi. Lekin masalaning ikkinchi tomoni ham mavjud-ki, bolaning nazariy bilimlarga katta e’tibor qaratilgani holda yozma nutq o‘stirish masalasi ikkinchi o‘rinda qolib ketmoqda. Bu masalaning muammo tusini olmasligi uchun o‘qituvchi bolaga dastlabki yillardanoq to‘g‘ri yozish ko‘nikmasini shakllantira borishi lozim.

Ma‘lumki, qoraqalpoq tilining o‘zbek tiliga nihoyatda o‘xshashligidan o‘quvchilar ba‘zan ikki tilning qonun- qoidalarini aralastirib yuboradilar. Bu hol bir qancha imloviy xatolarga yo‘l qo‘yilishiga olib keladi. “Ayrim undoshlarning

yoʻzilishi”, “Kelishik qoʻshimchalari”, “Feʼl soʻz turkumi” kabi mavzularni oʻqitishda dars qoraqalpoq tili bilan bogʻlab oʻtilishi maqsadga muvofiq. Oʻxshash va farqli tomonlarini oʻquvchilarning oʻzlari taqqoslab topishiga jalb qilib oʻrgatilsa, muammoni ijobiy hal qilish mumkin.

Oʻzbek tilida:		Qoraqalpoq tilida
Maktab	-	mektep
Ozod	-	azat
Ketdi	-	ketti
Suratga	-	suwretge

Lugʻat bilan ishlash ham oʻquvchining chuqur bilimga ega boʻlishiga, savodli yozishga, toʻgʻri soʻzlasha olish malaka va koʻnikmasining shakllanishiga juda katta amaliy yordam beradi.

Lugʻat bilan ishlash jarayoni oʻquv jarayoni kabi uzluksiz tarzda yil boʻyi maʼlum bir tartibda har bir darsning, mavzuning mazmuniga bogʻlangan holda olib boriladi.

Oʻqituvchi oʻquvchilarga lugʻatdan foydalanish koʻnikmasini shakllantirish jarayonida sinfda hamma soʻzlarning yoʻzilishini oʻrgatishi mumkin emasligi, mustaqil tarzda mashqlar bajarganda, insho, diktant yozganda yoʻzilishida ikkilanayotgan yoki umuman qiyin soʻzlarni oʻzlari lugʻatdan qarashi mumkinligi haqida tushuntiradi Ammo har bir soʻzni lugʻatga qarab yozishdan himoyalani kerak, chunki bunday oʻquvchilar mustaqil toʻgʻri yoza olmaydigan boʻlib qolishi mumkin.

Bugungi kunda fanimizda bu borada ancha ishlar amalga oshirildi. Birqancha ilmiy dissertatsiyalar himoya qilindi, darsliklar yaratildi, usuliyotchi olimlarimiz tomonidan metodik qoʻllanmalar yaratildi. Lekin ularda bu holat hisobga olinmagan. Bizning nazarimizcha ana shu holatni hisobga olgan holda oʻqituvchilarimiz uchun metodik qoʻllanmalar yaratish fanimiz oldida ham usuliyotchi olimlarimiz oldida ham oʻz yechimini kutayotgan dolzarb muammolardan biridir.

Adabiyotlar:

1. Shamsiyeva M.B. Bilingvizm va bilingval fenomeni // Materials of international scientific-practical conference on the theme: “Uzbek language development and problems of international cooperation. Tashkent, October 19-20, 2020. – B. 118-122.
2. Sh.Buranova. Taʼlim qoraqalpoq tilida olib boriladigan maktablarda oʻzbek tilini oʻqitishning samarali usullari. Nukus, „Qaraqalpaqstan“ 2001 y
3. Boʻronov M. Oʻzbek tilida oʻqitishning baʼzi masalalari (Taʼlim oʻzbek tilida olib borilmaydigan maktablarning 2-9-sinf oʻqituvchilari uchun metodik qoʻllanma) Nukus, „Bilim“, 1999 y.